

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

С. Колач, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0001-8650-4696

Львівський національний аграрний університет

<https://doi.org/10.31734/economics2021.28.114>

Колач С. Теоретичний аналіз розвитку сільськогосподарських підприємств в умовах економічної інтеграції

У статті аналізується розвиток сільськогосподарських підприємств в умовах економічної інтеграції, автор зіштовхується з проблемою відсутності синтетичної теорії, що визначає закономірності економічної взаємодії, пояснює причини трансформації сільськогосподарських підприємств і формує основні принципи регулювання економічної інтеграції.

Наголошується на важливості розвитку сільськогосподарських підприємств, як об'єкта державної політики, що є сигналом щодо інвестиційної привабливості сільських регіонів.

Пріоритетними напрямками розвитку сільськогосподарських підприємств є:

- виробництво, переробка, зберігання та реалізація сільськогосподарської продукції;
- обслуговування сільськогосподарських підприємств;
- виробництво нових видів продукції, які замінюють її імпортні поставки.

Пропонуючи свою продукцію на продовольчий ринок для реалізації, сільськогосподарські підприємства сприяють повнішому задоволенню споживчого попиту населення. Вони створюють нові робочі місця, залучають селян до суспільно корисної праці. Сільськогосподарські підприємства, як незамінний і самостійний елемент ринкової економіки, істотно впливають на структурну перебудову в сільському розвитку та економіці країни загалом, роблять певний внесок у збільшення загальних обсягів виробництва, сприяють економії та раціональному використанню власного ресурсного потенціалу, створюють сприятливе ринкове середовище на селі.

Отже, важливою складовою організаційно-економічного механізму ефективного розвитку сільськогосподарських підприємств в умовах економічної інтеграції є комплексний розвиток сільських територій, адже важко очікувати позитивних результатів господарювання в депресивних регіонах. Існує тісний взаємозв'язок між соціальним, економічним, демографічним, екологічним розвитком села. Ступінь розвитку сільських територій є важливим чинником ефективності виробничої сфери, зокрема сільськогосподарських підприємств.

Ключові слова: сільськогосподарські підприємства, економічна інтеграція, ринкова економіка, економічні принципи, взаємозв'язки.

Kolach S. Theoretical analysis of agricultural enterprise development in the conditions of economic integration

The article analyzes the development of agricultural enterprises in terms of economic integration, where the author faces the problem of lack of the synthetic theory that determines the patterns of economic interaction, explains the reasons for transformation of agricultural enterprises and forms the basic principles of economic integration.

The importance of development of agricultural enterprises as an object of state policy is emphasized. It is a signal of the investment attractiveness of rural areas.

In agriculture, the priority areas of development of agricultural enterprises are:

- production, processing, storage and sale of agricultural products;
- servicing of agricultural enterprises;
- production of new types of products that replace its imported supplies.

By offering their products for sale at the food market, agricultural enterprises contribute to the fullest satisfaction of consumer demand. They create new jobs, attract peasants to socially useful work. Agricultural enterprises as an indispensable and independent element of the market economy significantly affect the restructuring of rural development and the economy as a whole, make a contribution to increasing total production, contribute to savings and rational use of their own resources, create a favorable market environment in rural areas.

Thus, an important component of the organizational and economic mechanism of effective development of agricultural enterprises in terms of economic integration is the integrated development of rural areas, because it is difficult to expect positive economic results in depressed regions. There is a close relationship between social, economic, demographic and environmental development of the village. The degree of rural areas development is an important factor in the efficiency of the production sector, in particular agricultural enterprises.

Key words: agricultural enterprises, economic integration, market economy, economic principles, relationships.

Постановка проблеми. Теоретичною та методологічною основою дослідження ефективності діяльності підприємств аграрної сфери є основні положення ринкової економіки, сукупність загальних правил і методів, обґрунтування процесу становлення нових підприємницьких структур і принципів у пізнанні об'єктивних економічних законів суспільного розвитку та праці вітчизняних і зарубіжних учених із проблем розвитку підприємництва на селі.

Принципи й методи наукового дослідження тісно взаємопов'язані і формують методологію. Принципи відіграють роль орієнтирів у формуванні підприємницьких структур. Вони забезпечують взаємозв'язок між підприємництвом і регуляторною політикою держави та задають тон процесу становлення підприємств у будь-якому ринковому середовищі, гарантуючи логічність. Принципи виступають у ролі головних критеріїв для оцінки ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Усі дослідження розвитку сільськогосподарських підприємств в умовах економічної інтеграції зіштовхуються з проблемою відсутності синтетичної теорії, що визначає закономірності економічної взаємодії на регіональному рівні, пояснює причини трансформації аграрних підприємств і формує основні принципи регулювання економічної інтеграції на регіональному рівні. Англійський вчений-економіст Х. Річардсон з цього приводу зазначав, що «регіональна економіка все ще знаходиться у зародковому стані й теоретичний простір все ще досить вільний. Проте час для головного синтезу може настати швидко. Такий синтез об'єднає акцентований аналіз зв'язків усередині регіону з міжрегіональним аналізом потоків і одночасно пояснить просторову організацію регіонів, домогосподарств...» [11]. На нашу думку, методологія дослідження розвитку та функціонування сільськогосподарських підприємств формується на основі взаємодії теорій просторового обміну факторами виробництва та використання теорії щодо просторового розвитку економіки в сукупності зі зазначеними принципами, як головних критеріїв діяльності сільськогосподарських підприємств.

Постановка завдання. Наше завдання – на основі результатів проведеного дослідження запропонувати концепцію розвитку сільськогосподарських підприємств в умовах економічної інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Серед основних принципів розвитку підприємництва в аграрній сфері, які формують *Блок 1* концепції розвитку сільськогосподарських підприємств в умовах економічної інтеграції (див. рис.), можна виділити такі:

- законність. Цей принцип є загальним для всіх підприємств. Сутність його полягає в неухильному виконанні вимог законів й основаних на них нормативних документів, тобто законність – це обов'язкове виконання вимог законодавства всіма суб'єктами підприємницької діяльності;

- обов'язковість. Характеризує впровадження норм щодо умов становлення підприємницьких структур, їх функціонування та встановлення урядом граничних обмежень;

- рівність. Цей принцип забезпечує однаковий підхід до суб'єктів підприємницької діяльності щодо систем оподаткування та ціноутворення тощо;

- економічну обґрунтованість. Характеризує доцільність виробництва того чи іншого виду продукції на підставі показників розвитку виробництва та фінансових можливостей з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат і доходів;

- наукову обґрунтованість. Сутність принципу полягає в необхідності пізнання й врахування в підприємстві дії об'єктивних економічних законів щодо розвитку ринкової економіки (закони вартості, попиту, пропозиції, конкуренції). Наукове обґрунтування виду підприємницької діяльності базується на глибокому аналізі кон'юнктури ринку, усіх ринкових чинників та функціонуючих систем цін і податків [8]. Доцільно зазначити, що науковість обґрунтування залежить від повноти інформаційного забезпечення;

- цільову спрямованість. Характеризує визначення пріоритетних економічних напрямів, наприклад, підвищення якості продукції. Цільові пріоритети та цільова спрямованість агропідприємств змінюються на кожному етапі розвитку виробництва;

- безперервність. Сутність принципу полягає в тому, що в просуванні від сировини до готової продукції виріб проходить низку етапів, кожен із яких має свою ціну. У чинні ціни постійно вносяться зміни та доповнення у зв'язку з удосконаленням як економічних, так і технічних параметрів, пов'язаних із виробництвом певного виду продукції;

- індивідуальність. У центрі уваги стоїть людина як особистість, індивідуум. В умовах сучасного індустріального суспільства, коли праця

все більше індивідуалізується, тобто види діяльності все більше відходять від колективного примусу та прямують до індивідуальної відповідальності, принцип індивідуальності набирає все більшої ваги;

- солідарність. Окрема людина, як істота соціальна, перебуває в постійних зв'язках і взаємозалежності зі суспільством. Солідарність передбачає, що люди перебувають у взаємозв'язку та взаємній відповідальності одне перед одним. Це вимагає загалом подолання соціальної несправедливості та вирішення існуючих конфліктних інтересів мирним способом;

- субсидіарність. Поєднання принципів індивідуальності та солідарності не є простим, воно вимагає відповідних зусиль. Саме тому принцип субсидіарності допомагає одночасно реалізувати принципи індивідуальності та солідарності. Адже правило субсидіарності захищає окрему людину, її свободу та індивідуальні права на самореалізацію у всіх сферах життя. Суспільна природа людини не вичерпується в державі, вона реалізується у різноманітних проміжних суспільних групах, у менших суспільних осередках – родині, громаді, підприємстві;

- дотримання загальнодержавних інтересів. Цей принцип полягає в тому, що органи місцевого самоврядування повинні розробляти програмні документи розвитку сільських територій, враховуючи те, що сільське господарство є одним із головних видів діяльності на селі та виходячи з необхідності забезпечення реалізації загальнодержавної стратегічної програми соціально-економічного розвитку регіону, країни в цілому;

- біосферосумісність. Сутність цього принципу полягає в спрямуванні економічного зростання не лише на потреби людини (соціуму), а й на потреби середовища її існування – біосфери, органічною складовою якої є людина;

- комплексність. Цей принцип означає, що сталий розвиток характеризує формування цілісних, збалансованих територіальних соціальних, економічних та екологічних систем, здатних до саморегулювання;

- територіальну справедливість. Принцип територіальної справедливості сприяє самостійному вибору обґрунтованих пріоритетів і цілей розвитку з урахуванням ресурсних можливостей території, її територіальних інтересів та функцій у задоволенні потреб населення.

Блок 2 концепції розвитку та організації підприємств аграрної сфери в умовах економічної інтеграції формують теорії обміну товарами та розміщення виробництва.

Сутність теорії Гекшера–Оліна полягає в обміні товарами між регіонами з різним рівнем забезпеченості факторами виробництва. Тобто відповідно до цієї теорії регіони повинні вивозити ті товари, для виробництва яких використовувались надлишкові фактори виробництва, а ввозити ті товари, на виробництво яких використовувались дефіцитні (для цього регіону) фактори виробництва.

Сутність теорії життєвого циклу товару полягає в тому, що виробництво нових товарів із плином життєвого циклу товару та часу переміщується з інноваційних регіонів в адаптивні, які пізніше стають експортерами цього товару чи продукції.

Особливий підхід щодо підвищення конкурентоспроможності регіонів запропонував англійський вчений-економіст Майкл Портер, який використовував «правило ромба», відповідно до якого він виділяв чотири конкурентних переваги:

- наявність факторів виробництва;
- існування попиту;
- функціонування галузей постачальників;
- існування конкуренції на ринку [3].

Отже, ефективний розвиток сільськогосподарських підприємств можливий тільки на кластерній основі, на засадах системності взаємозв'язків агропідприємств і підприємств-постачальників технічних засобів, переробних підприємств, сфери торгівлі. У своїх дослідженнях М. Портер важливе значення надавав зміні споживчого попиту.

Сутність теорії «плюсів зростання» французького вченого-економіста Ф. Перру полягає в тому, що ареали економічного простору, де функціонують підприємства-лідери, притягують фактори виробництва, забезпечуючи високу ефективність їх використання, перетворюючись на так звані «плюси зростання» [3]. Ця теорія є основою теорії «плюсів регіонального зростання», яка пояснює, чому багатство і населення так сильно концентруються географічно.

Ідею поєднання трудової теорії цінності з теорією граничної корисності вбачав М. Туган-Барановський. Він вважав, що саме такий підхід уможливить зіставлення корисності й витрат суспільної праці, тобто результатів із витратами. Учений сформулював закон, згідно з яким граничні корисності господарських благ, що вільно відтворюються, прямо пропорційні їхнім трудовим вартостям [5]. У своїх працях М. Туган-Барановський [6] розвивав ідеї змішаної економіки, зокрема у праці «Соціальні основи кооперації» узагальнено ідеї про кооперацію в сільській місцевості.

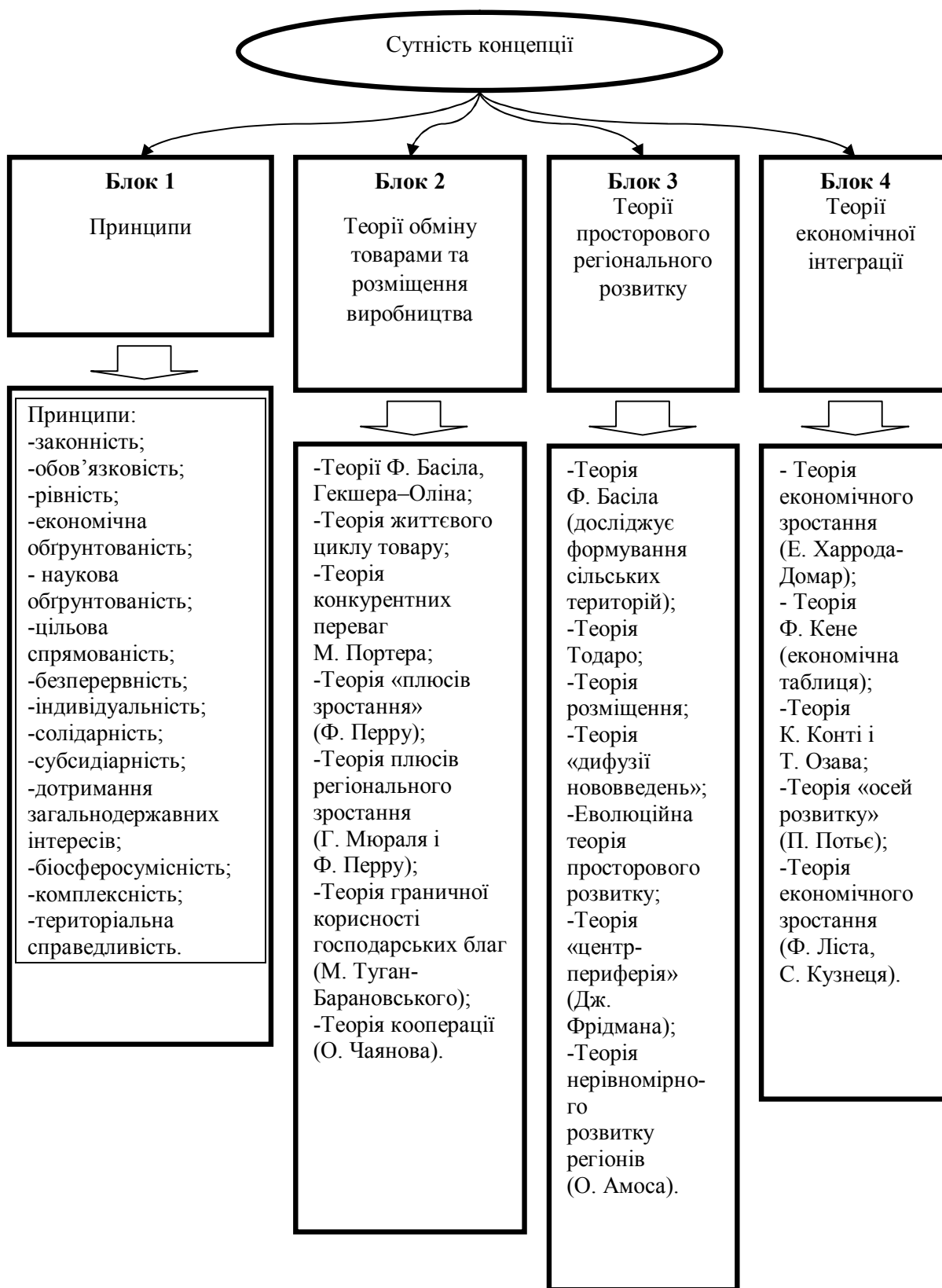

Рис. Модель концепції розвитку та організації підприємств аграрної сфери в умовах економічної інтеграції.*

* Власне опрацювання автора.

У працях О. Чаянова набула подальшого розвитку концепція «кооперації». Підвищення ефективності господарювання аграрного сектору економіки він вбачав у розвитку кооперації [7]. Він вважав, що на розвиток суспільства впливає розвиток сільської поселенської мережі, тому у своїх працях обґрунтовував типи внутрішньо-господарських систем розселення.

Блок 3 концепції формують теорії просторового регіонального розвитку, серед яких слід відзначити теорію Е. Бастія, який, досліджуючи формування економіки сільських територій розвинутих країн, робить висновок, що «сільський простір, який не є ні фізичною, ні економічною периферією, перебуває в центрі глобального процесу реструктуризації, більше того, зі своїм двояким характером фактора виробництва і споживчого товару він відіграє активну роль у формуванні постіндустріальної економіки» [1].

Оскільки міграція населення має місце на селі, то ми досліджували міграційну модель Тодаро [4]. Міграція сільського населення пояснюється перевищенням доходів у місті над доходами в селі.

У дослідженні розвитку підприємств аграрної сфери і закономірностей економічної інтеграції доцільно опиратись на положення теорії «розміщення», які поділяються на статичні й динамічні. Сутність статичних положень цієї теорії – це вибір одного підприємства та виявлення причин, чому воно вибирає для своєї діяльності той чи інший регіон. А в динамічних концепціях були виділені стадії територіального розвитку підприємств. Зокрема, виділяли такі стадії:

- розміщення нових підприємств на нових територіях;
- нарощення потужностей на обраних територіях;
- просування підприємств на периферію.

Отже, в цих теоріях розглядається розвиток виробництва і розселення та стадійність розвитку регіону чи окремо взятої території.

Основоположниками теорії «дифузії нововведень» були вчені-економісти: Г. Річардсон, Ф. Перру, Б. Беррі та інші [11]. Сутність її полягає в тому, що по території розсіювались економічні нововведення, під якими розуміли знання, технології, продукти. Нововведення (інновації) зароджувались в інноваційних центрах, далі переміщувались на територію економічного простору. Відповідно до цієї теорії роль інноваційних центрів відіграють обласні центри, а периферій – сільські населені пункти.

Сутність еволюційної теорії просторового розвитку (А. Трейвіш, О. Грицай) полягає в тому, що центри формують навколо себе периферію, стягують до себе основні торгові та фінансові потоки, створюючи єдиний економічний простір, в якому між центром і периферією формуються ієрархічні відносини. З часом одні регіони характеризуються економічним розвитком, а інші занепадають. Це стосується підприємств аграрної сфери приміських і віддалених сільських територій.

Взаємодію різних територіальних систем розглядає теорія «центр – периферія» (Дж. Фрідмана). У межах економічної системи завжди існують свої центри зростання і своя периферія [10].

Американський вчений-економіст О. Амос запропонував теорію «нерівномірного розвитку регіонів» [9], сутність якої полягає в тому, що нерівномірність самого розвитку регіону закладена в циклах, а полюси росту переміщуються відповідно до інноваційного продукту та нових ресурсів.

Теорії просторового регіонального розвитку спираються, з одного боку, на теорії дослідження формування сільських територій, а з іншого – на теорії розміщення.

Блок 4 формують теорії економічної інтеграції. Зокрема, американський вчений-економіст Е. Харрода-Домар у своїй теорії «економічного зростання» виділяє інвестиції як головний чинник розвитку виробництва й одержання доходу. За його теорією, у суспільстві, яке динамічно розвивається, сукупний попит зростає пропорційно виробничим можливостям, які залежать від наявності ресурсів, робочої сили та стану техніки. Питання економічного зростання у своїх працях досліджував також американський вчений-економіст С. Кузнець.

А на думку Ф. Ліста, продуктивні сили залежать не лише від праці чи володіння природними ресурсами, а й від соціальних інституцій та законів. Головним напрямом розвитку економіки Ф. Лист вважав прагнення народів до самозбереження і забезпечення власного добробуту [2].

Більшість теорій економічної інтеграції ґрунтується на макроекономічному аналізі. Початковим варіантом створення моделей економічного зростання була «економічна таблиця» французького вченого-економіста Ф. Кене, в якій досліджено рух створеного в сільському господарстві додаткового продукту в соціальну сферу [2].

Засновниками теорії «досягання життєвого циклу продукту» були К. Конті і Т. Озава [2]. Сутність цієї теорії полягає у здійсненні економічної політики експортної орієнтації конкурентоспроможних на зовнішніх ринках галузей і, на цій основі, нарощуванні конкурентних переваг інших галузей. Учені стверджували, що прями іноземні інвестиції транснаціональних компаній можуть форсувати економічне зростання в країнах, що розвиваються.

Теорія «осей розвитку» (П. Потье) розглядає конкретні проблеми економічної інтеграції [2]. Території розташовані між полюсами зростання і певним інтеграційним простором, через який проходять інформаційні, міграційні потоки, а тому ця територія стає віссю, коридором розвитку.

Аналіз теорій розвитку сільськогосподарських підприємств в умовах економічної інтеграції дозволив сформулювати основні її принципи:

- принцип відкритості сільських територій. Сільська територія є відкритою економічною системою, на яку більший вплив мають зовнішні (екзогенні) чинники, ніж внутрішні (ендогенні). Ефективне управління сільською територією повинно враховувати взаємодію і взаємозалежність від сільських територій інших регіонів;

- принцип взаємозв'язку відкритості та ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств. Рівень зовнішньої та внутрішньої відкритості сільськогосподарського підприємства визначається його власним ресурсним потенціалом;

- принцип відкритості в обміні товарами. З боку органів місцевого самоврядування повинні бути усунуті всі перешкоди на шляху обміну товарами. Найінтенсивніше обмін товарами здійснюється між сусідніми регіонами, де добре розвинена транспортна інфраструктура;

- принцип ланцюга взаємозв'язку, який характеризує: відкритість сільських територій – прибутковість сільськогосподарських підприємств – зростання добробуту сільського населення;

- принцип конкурентних переваг сільськогосподарських підприємств. Зміна конкурентних переваг сільськогосподарських підприємств пов'язана зі зміною внутрішнього та зовнішнього попиту. А основою конкурентних переваг підприємств є рівень сприйнятливості до інновацій;

- принцип комплексності та системного підходу. Усі явища, які ми досліджуємо, повинні бути певним чином описані й обов'язково у взаємозв'язку, взаємозалежності, взаємозумовленості. Системний підхід передбачає вивчення і

аналіз будь-якого об'єкта як єдиного цілого, як єдиної системи тому, що економічне явище не може бути досліджене, якщо наперед не визначені мета і критерії оцінки. Системність і комплексність фінансово-економічного аналізу виявляються також у необхідності дослідження будь-яких економічних явищ з погляду як економіки в цілому, так і соціального розвитку. Економічна ефективність роботи сільськогосподарського підприємства як головного об'єкта аналізу не може зараз оцінюватись без урахування соціальної спрямованості. Якщо під час аналізу соціальні явища ігноруються, то визначення ефективності набуває однобокого характеру. Але визначити сутність оцінки ефективності виробництва в аграрній сфері неможливо одним показником. Ефективність вимагає комплексної оцінки діяльності сільськогосподарських підприємств в аграрній сфері. Одні показники повинні визначати корисний ефект, інші – економічну ефективність виробничого циклу. Тобто методологічне опрацювання організаційно-економічних засад передбачає широке використання загальних теоретико-методичних і методологічних аспектів, на основі яких сформоване і функціонує аграрне виробництво.

Висновки. Отже, системно-комплексний аналіз вимагає чіткої організації аналітичного процесу на підприємстві, яка передбачає певну етапність і раціональний підбір інформаційних джерел. Головне завдання такого аналізу – своєчасно виявити й усунути недоліки у виробничій діяльності, знайти управлінські рішення для поліпшення фінансово-економічного стану підприємства та його платоспроможності. Звідси випливають й основні напрями аналізу – вивчення причин, які негативно чи позитивно позначаються на фінансовому стані, підготовка проектів управлінських рішень щодо підвищення фінансової стабільності та платоспроможності підприємства, розробка заходів для оптимізації структури ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств та їх ефективного використання.

Результати проведеного дослідження дають змогу нам виділити основні орієнтири аграрної політики в умовах євроінтеграції. Ними можуть бути: удосконалення механізму державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників; екологічно-соціальний напрям розвитку аграрного сектору економіки; комплексний розвиток сільських територій; формування інвестиційної привабливості сільськогосподарських підприємств.

Для сільськогосподарських підприємств важливим є індустріальний шлях розвитку з широким використанням інновацій, що забезпечить інтеграцію вітчизняного продовольчого комплексу у світову економіку. Вважаємо, що до основних орієнтирів аграрної політики можна віднести формування інвестиційної привабливості сільськогосподарських підприємств. Важливою передумовою формування інвестиційної привабливості є створення нових підприємницьких структур, які відповідають вимогам ринку. Основним чинником, що формує інвестиційну привабливість сільськогосподарських підприємств, є реформування земельних відносин, а саме: приватизація землі, її оренда та іпотека.

Бібліографічний список

1. Балян А. В. Досвід фермерської кооперації та перспективи її розвитку в Україні. *Економіка АПК*. 1996. № 9. С. 20.
2. Економічна енциклопедія: у 3 т. Т. 1 / редкол.: С. В. Мочерний (відпов. ред.) та ін. Київ: Вид. центр «Академія», 2000. 864 с.
3. Портер М. Е. Стратегія конкуренції / пер. з англ. А. Олійник, Р. Скільський. Київ: Основи, 1998. 390 с.
4. Тодаро М. П. Экономическое развитие: учебник / пер. с англ. под ред. С. М. Яковлева, Л. З. Зевина. Москва: Экон. факультет МГУ, ЮНИТИ, 1997. 671 с.
5. Туган-Барановський М. І. Політична економія: курс популярний. Київ: Наук. думка, 1994. 264 с.
6. Туган-Барановський М. И. Социальные основы кооперации. Москва: Экономика, 1989. 496 с.
7. Чайнов А. В. Избранные труды / редкол. сер.: В. Е. Адамов и др. Москва: Финансы и статистика, 1991. 432 с.
8. Юрчишин В. В. Соціально-економічні проблеми розвитку аграрних відносин. *Економіка АПК*. 1999. № 1. С. 32–36.
9. Amos O. M. An Inquiry into Causes of Increasing Regional Inequality in the United States. *Review of Regional Studies*. 1989.
10. Fridmann J., Weaver C. Territory and function. The evolution of regional planning. London: Arnold, 1979. 234 p.
11. Richardson H. Regional Growth Theory. London: Mccmillan, 1973. P. 125.

Стаття надійшла 23.03.2021